

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Х.А.Абдурасулов	
Экономическая история Туркестана в "Большой игре" Питера Хопкирка	338
Sh.S.Shodiyeva	
Afg'oniston matbuotining Buxoro amirligi hududiga tarqalishi tarixiga doir.....	343
Sh.M.Abdusatorov	
Gastroturizm sohasini rivojlantirishning ba'zi nazariy masalalari.....	348
O.B.Nizomiddinov	
XX asrning 20-yillarida Farg'ona viloyatida ta'lim tizimi (Farg'ona viloyat davlat arxividagi hujjatlar misolida)	353
G'.A.Raxmonov	
Farg'ona vodiysida suv xavfsizligi borasidagi yondashuvlar	358
M.Y.Umarova	
Temuriy Malika Gavharshodbegim tug'ilgan oila va uning Amir Temur davridagi hayoti	361
S.B.Yuldashev	
The Faragina – a regular military structure in the Abbasid's army	366
X.X.Mamajonov	
Turk tarixshunosligida Amir Temur tarixining o'rganilishi va rivojlanish bosqichlari.....	373

ADABIYOTSHUNOSLIK

D.Sh.Kodirova	
O'zbek tili konchilik terminlarining terminografiya talablari asosida terminologik lug'atlarga kiritilishi	377
N.T.Zaylobova	
Muloqot xulqining oliy ko'rinishi	384
D.O.Xamidova	
Luqmon Bo'rixonning "jaziramadagi odamlar" romanida ruhiyat	389
A.N.Nasirov	
Xarakter evolyutsiyasining ruhiy-psixologik asosi	396

TILSHUNOSLIK

Ф.Ш.Алимов, Р.А.Фахрутдинова	
Лингвистические факторы формирования письменной речи в условиях цифровизации.....	402
Талантбек кызы Альбина, К.С.Шакиров, Э.И.Ибрагимова	
Формирование информационно-коммуникационные готовности у педагогов дошкольного образования в условиях непрерывного профессионального образования	408
O.Q.Sobirov, Sh.I.Shokirov	
Ingliz tilida qurilish terminlarini semantik xususiyatlari.....	417
D.A.Ganiyeva	
To'liqsiz va bog'lama fe'llarda sinkretizm va polifunksionallik.....	422
A.M.Mamarasulov	
Leksik sistemaga onomasiologik yondashuv.....	426
N.Xamidov	
Turli tizimli tillardagi antroponimlarda erkalash-kichraytirish ma'nolarining ifodalanishi	432
С.Э.Саидова	
Мулоҳизаҳо оиди лингвистикаи ареалӣ дар мисоли шеваҳои аҳолии сурхондарёи шарқӣ.....	437
Г.М.Мансурова	
Проблемы понимания на слух у студентов технических вузов	441
Ф.А.Темирова	
Методологический анализ подходов к составлению идиоматического словаря на примере HSG: сравнение, особенности и рекомендации	445
Ш.М.Султонова, Г.Ф.Нишонова	
Теоретические предпосылки изучения антропонимов в переводческом аспекте.....	449

LEKSIK SISTEMAGA ONOMASIOLOGIK YONDASUV
ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ
ONOMASIOLOGICAL APPROACH TO THE LEXICAL SYSTEM

Mamarasulov Akmaljon Mamatojiyevich¹

¹Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada narsa-buyumlarga nom qo'yish borasida ilmiy qarashlar borasida olib borilgan tilshunoslarning fikrlari o'rganilgan. Tildagi barcha so'zlar ma'noli bo'lsa-da, lekin ular ma'noning eng umumiy xususiyatiga ko'ra ham o'zaro farqlanishi yoritilgan. Onomasiologiyada narsa va hodisalarni yoki tushunchalarni nomlash asoslari o'rganiladi; etimologiyada so'zlarning kelib chiqishi aniqlanadi; frazeologiyada tilning lug'at boyligidagi ko'chma ma'noli turg'un birikmalar-frazemalar xususida bahs yuritiladi.

Аннотация

В статье рассматриваются мнения лингвистов относительно научных взглядов на наименование вещей. Хотя все слова в языке имеют значение, поясняется, что они отличаются друг от друга по самому общему признаку значения. В ономасиологии изучаются основы наименования вещей и событий или понятий; этимология определяет происхождение слов; Во фразеологии ведутся споры об устойчивых сочетаниях-словосочетаниях в словарном запасе языка.

Abstract

The article examines the opinions of linguists regarding the scientific views on naming things. Although all the words in the language have meaning, it is explained that they differ from each other according to the most general feature of the meaning. In onomasiology, the basics of naming things and events or concepts are studied; etymology determines the origin of words; In phraseology, there is a debate about stable combinations-phrases in the vocabulary of the language.

Kalit so'zlar: onomasiologiya, leksik tizim, leksikologiya, semasiologiya, etimologiya, atoqli va turdosh ot, yondashuv, nominativ funksiya, ega, narsa-hodisa, xizmat qiladi, ifodalovchi funksiya, tushuncha.

Ключевые слова: ономасиология, лексическая система, лексикология, семасиология, этимология, имя нарицательное, подход, номинативная функция, обладатель, вещь-событие, служит, экспрессивная функция, концепт.

Key words: onomasiology, lexical system, lexicology, semasiology, etymology, common noun, approach, nominative function, possessor, thing-event, serves, expressive function, concept.

KIRISH

Millat, elat borki, bu joyda albatta til mavjud bo'ladi. U har bir millat tomonidan qabul qilingan kishilar orasida aloqa o'rnatadigan yagona aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Til insonlarning bir-birlari bilan kundalik faoliyatida munosabat, muomala, muloqot o'rnatishlarida juda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tilning harakatga keltirish yoki mimika yordamida odamlar o'z fikrlarini ifodalaydilar. O'z navbatida mimika, tovush, belgi ham o'z ona tilida ma'no, mazmun anglatadi va kishilar orasida tushunish munosabatlarini o'rnatadi. Shunday ekan, har bir tilning, halqning o'z ona tili orqali diniy, tarixiy madaniyatlari yaratilgan bo'lib, bu kelajak avlodga shu halqning me'rosi sifatida yetkaziladi. Bu orqali til rivojlanib har bir halqni yuksaklikka intilishiga, yangi bosqichga olib chiqadi.

Xorijiy tillar O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integrallashuvi omili sifatida qaraladigan mamlakatimizda mazkur soha rivoji davlatimiz e'tiboridan chetda qolayotgani yo'q. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda qabul qilingan „Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi PQ-1875-sonli Qarori, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son „Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi, 2019-yil 8-oktabrdagi PF- 5847-son „O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida“gi Farmoni, 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son „O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida“gi qarorlari; Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-avgustdagi 610-son „Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish to'g'risida“gi qarorlari bunga yaqqol asosdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Onomastika – yunoncha *onomastike* – soʻzidan olingan boʻlib, “nom qoʻyish sanʼati” degan maʼnoni bildiradi.

“Hozirgi vaqtda bu termin ikki maʼnoda qoʻllaniladi:

1. Maʼlum bir til, xalq tarkibida qoʻllangan barcha atoqli otlarning yigʻindisi.
2. Atoqli otlar, ularning shakllanishi va oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganuvchi tilshunoslik sohasi[1,8]”.

Yuqoridagi fikrga koʻra, dunyo halqlari har bir narsaga ona tilidan kelib chiqib qoʻyilgan nom hamda shu nomlarning tilshunoslikda vaqt oʻtishi bilan har bir nomni rivojlanishi, halq tomonidan doimiy ishlatilishi ilmiy jihatdan onomastika yoʻnalishida oʻrganib boriladi.

Demak “Onomastika” tilshunoslikning har qanday atoqli otlarni, ularning paydo boʻlish va oʻzgarish tarixini oʻrganuvchi boʻlimi, shuningdek tildagi barcha atoqli otlar yigʻindisini oʻzida shu nom orqali ifodalaydi. Onomastika fani tildagi mavjud onomastik tizimlarni aniqlash va oʻrganishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻyadi.

Kosmonimlardan hosil boʻlgan onomasiologik ibora, maqollar asosida til oʻrganuvchilar uchun nemis va oʻzbek xalqlarining madaniyati, hayoti haqida maʼlumot beruvchi ibora va maqollar yordamida hamda ilmiy tomondan asoslab chiqilgan turli tillardagi grammatik, semantik xususiyatlari va ularning har ikkala tilda muqobilini aniqlash orqali chiqarilgan xulosalar frazeologizm, maqollar sohasi uchun muhim ilmiy-nazariy maʼlumotlar berilishi, tilshunoslik nazariyasi, leksikologiya kabi fan yoʻnalishlari boʻyicha darslik va oʻquv qoʻllanmalarining mukammal yaratilishi hamda nemis va oʻzbek tillarida ibora, maqollarning chogʻishtirma tahlili boʻyicha oʻrganish, ilmiy ish olib boruvchilar uchun yangi nazariy va ilmiy maʼlumot sifatida xizmat qilishi nazarda tutilgan.

Onomasiologiyada narsa va hodisalarni yoki tushunchalarni nomlash asoslari oʻrganiladi; etimologiyada soʻzlarning kelib chiqishi aniqlanadi; frazeologiyada tilning lugʻat boyligidagi koʻchma maʼnoli turgʻun birikmalar-frazemalar xususida bahs yuritiladi.

Semasiologiya–soʻz va iboralarning maʼnolarini oʻrganuvchi soha. Soʻzning semantik qurilishi shu soʻzga xos maʼno (maʼnolar va qoʻshimcha stilistik maʼnolar)dan iborat boʻladi.

Yuqorida qayd qilganimizdek, soʻzning semantik qurilishi va u bilan bogʻliq hodisalarni oʻrganuvchi soha semasiologiya deyiladi. Har qanday soʻz, shakl va maʼno oʻz butunligiga egadir: osmon, quyosh, oy, yer, yulduz v.h.

Tildagi barcha soʻzlar maʼnoli boʻlsa-da, lekin ular maʼnoning eng umumiy xususiyatiga koʻra ham oʻzaro farqlanadi. Masalan, tildagi soʻzlarning asosiy qismi obʼektiv borliqdagi narsa, belgi yoki harakat haqidagi tushunchani bildiradi: yulduz, yaltiroq, yoritmoq kabi.

Boshqa soʻzlar esa, yaʼni yordamchi soʻzlar (bilan, uchun, va, agar), shuningdek, undov va taqlid soʻzlar (eh, ura, lip-lip) tushuncha ifodalamaydi. Tushuncha ifodalaydigan soʻzlargina leksik maʼnoga ega boʻladi.

Demak, soʻzning obʼektiv borliqdagi narsa, belgi, harakat kabilar haqidagi maʼlumot leksik maʼno deyiladi.

Adabiyotlarda oʻzbek onomastikasi (nomshunosligi) oʻtgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikning eng rivojlangan sohalaridan biriga aylanganligi haqida maʼlumotlar berilgan. Nomshunoslik boʻyicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari oʻzbek onomastikasi sohasini oʻrganish imkoniyatini bir qancha monografiyalar, risolalar, izohli lugʻatlar, koʻp sonli ilmiy maqolalar, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari bilan boyitdi.

Tildagi atoqli nom (ot)larning xilma-xil xususiyatlari juda qadimgi davrlardan buyon turli soha olimlarining diqqatini oʻziga jalb etib kelmoqda. Masalan, qadimgi yunon olimlari Aristotel, Demokrit, Geraklitning asarlarida ham atoqli otlarning xususiyatlari haqida fikr-mulohazalar bildirilgan edi. Jumladan, Aristotel “Poetika” asarida otni nutq boʻlaklaridan biri deb hisoblaydi va unga quyidagicha taʼrif beradi: “Ot murakkab, maʼno anglatuvchi, zamonnini bildirmaydigan, qismlari oʻz-oʻzidan maʼno anglatmaydigan soʻzdir[2,41]”. Eramizgacha 1-asrda yashagan Yuliy Polluks “Onomastik” nomli atoqli otlarga izoh beruvchi lugʻat yaratgan. Stoiklar, jumladan, Xrisipp atoqli otlarni alohida til birligi, soʻzlar guruhi deb tasnif qilgan edi.

Uygʻonish davrida va oʻrta asrlarda (T.Gobbs, D.Lokk, G.Leybnits) hamda butun XIX asr davomida (D.Mill, X.Jozef va boshqalar) atoqli otlar, ularning til lugʻaviy qatlamidagi oʻrni

masalasiga doir munozara davom etdi. Bu sohada eng muhim masala atoqli otlar qanday ma'no bildirishini aniqlashdan iborat edi.

XVIII-XIX asrlar davomida bu muammo faqat tilshunoslar tomonidan emas, faylasuflar, mantiq olimlari tomonidan ham o'rganilgan. Bu muammoni o'rganishda yirik ingliz mantiqshunos olimi Don Styuart Mill (1806-1873) tomonidan ko'plab ilmiy asoslangan tadqiqot ishlari olib borildi. Uning fikricha, atoqli otlar ma'no bildirmaydi, ular o'ziga xos belgilar, yorliqlar sifatida predmetni bilishga, uni boshqa predmetlardan farqlashga yordam beradi. Biror predmet, kishining nomi (atoqli ot) o'sha predmet yoki shaxs tavsifi uchun to'la asos bo'lolmaydi. O'z fikrlarini rivojlantirib, D.Mill so'zlarni ikki guruhga ajratadi: a) so'z-belgilar, b) xarakterlovchi (konnotatsiyalovchi) so'zlar. Konnotatsiyalovchi so'zlar atoqli otlardan keyin vujudga kelgan[3,56-58]. Yana bir ingliz mantiqshunosi X.Jozef atoqli otlar haqida D.Millga qarama-qarshi fikrlarni bildirgan edi. Uning fikricha atoqli otlar turdosh otlarga nisbatan kengroq va ko'proq ma'noga egadir. Masalan, "Palikur (kishi ismi, afsonaviy Eneyning hamrohi, yo'ldoshi) e'tibordan chetda qoldi" gapi "Inson e'tibordan chetda qoldi" gapidan ancha mazmunliroqdir.

XX asrda atoqli otlar haqidagi mantiqiy yo'nalishni mashhur ingliz faylasufi va mantiqshunosi Bertran Rassel (1872-1970) yanada rivojlantirdi. Uning fikricha, ma'lum makonda va zamonda atoqli otlar yordamida ifodalanuvchi ma'no turdosh otlarga nisbatan aniqroq, ilmiyroq xarakterga egadir. "Bu jihatdan atoqli otlar bu, o'sha, ana shu, ana bu singari ko'rsatish olmoshlariga juda yaqin turadi[4,54-59]". Haqiqatdan ham atoqli otlar turdosh otlarga nisbatan ma'no jihatdan aniq bo'lib, nom o'rniga ko'rsatish olmoshlar bilan ifodalash jihatdan yaqin bo'lishi mumkin.

Daniya tilshunosi Paul Kristofersen atoqli otlar bilan turdosh otlar orasidagi farqni ularning birinchisi aniq, konkret ma'noni, keyingisi esa mavhum ma'noni ifodalashida ko'radi. Atoqli otlar individning, shaxsning bevosita ismi, nomi bo'lsa, turdosh otlar bilvosita nomlardir. Turdosh otlar dastlab butun bir guruh, to'da nomini bildiradi, keyinchalik bu nom konkretlashadi.

Ingliz tilshunosi Alan Gardinerning "Atoqli otlar nazariyasi" (1954) nomli asari onomastika fanini yangi bosqichga ko'tardi. D.Millning atoqli otlarni ma'no yo'qligi haqidagi fikrini rivojlantirib A.Gardiner atoqli otlar o'ziga xos nomlar bo'lib, predmet, voqea-hodisa haqida aniq, konkret tasavvurlar yig'indisini o'zida ifoda etadi. Bu jihatdan atoqli otlar ikkiga bo'linadi: a) mujassamlanuvchi, timsol bo'la oluvchi (voploshenniy) atoqli otlar va b) mujassamlanmovchi, timsol bo'la olmovchi atoqli otlar. Masalan, Vilyam Shekspir, Temza daryosi kabi atoqli otlar mujassamlanuvchi atoqli otlar guruhiga kiradi, chunki ular ma'lum bir shaxs (bu o'rinda buyuk dramaturg) va geografik obyekt (bu o'rinda daryo) haqida umumiy, yaxlit tasavvur beradi. Agar biz oddiygina qilib Vilyam desak, bu mujassamlanuvchi, kishi ismi haqida umumiy tasavvur beruvchi atoqli otni bildiradi. Tarixiy nuqtai nazardan mujassamlanuvchi atoqli otlar tarixi, madaniyatda juda katta o'rin tutgan mashhur shaxslar haqidagi timsollarni o'zida mujassamlashtiradi. Ota-onalar o'z bolalarini ana shunday mashhur shaxslarga o'xshashini orzu qilib qo'ygan Temur, Temurbek, Ulug'bek, Alisher, Bobur kabi antroponimlar mujassamlanmovchi atoqli otlar sirasiga mansubdir. Chunki bu atoqli otlar avvalroq vujudga kelgan. Masalan, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi antroponimlar bu nazariyaga ko'ra mujassamlanuvchi atoqli otlar guruhiga kiradi, chunki ular mamlakatimiz davlatchiligi tarixi, madaniyatida juda katta o'rin tutgan mashhur shaxslar haqidagi timsollarni o'zida mujassamlashtiradi. Ota-onalar o'z bolalarini ana shunday mashhur shaxslarga o'xshashini orzu qilib qo'ygan Temur, Temurbek, Ulug'bek, Alisher, Bobur kabi antroponimlar esa mujassamlanuvchi atoqli otlar sirasiga mansubdir.

O'z vaqtida "T.Gobbs[5,15] tomonidan ishlab chiqilgan atoqli otlarning "mujassamlanish" xususiyati haqidagi ta'limot keyinchalik G.Leybnits[5,15]" tomonidan yanada takomillashtirilgan edi.

Nemis faylasuf olimi G.Leybnits fikricha, atoqli otlarda konkret va mavhum tafakkur elementlari ifodalangan bo'ladi. "Olimning bu fikri atoqli otlarni tilda (muloqotning belgili elementlari tizimida) va nutqda (bu elementlarning kommunikativ nuqtai nazardan qo'llanishida) olib qarash nuqtai nazaridan ahamiyatlidir[6,21-23]".

Yuqoridagi fikrlar, qarashlar tufayli tilshunoslikda atoqli otlarga abstrakt-mantiqiy va konkret tarixiy nuqtai nazardan yondoshuv vujudga kelishi tabiiy holdir.

"D.Mill tomonidan asoslangan atoqli otlarda hech qanday ma'no elementi yo'q, degan ilmiy qarash keyinchalik V.Bryondal, E.Boysensom, L.Yelmslev kabi taniqli tilshunos olimlar tomonidan

TILSHUNOSLIK

rivojlantirildi[7,63]”. Natijada ayrim olimlar, jumladan daniya tilshunosi Knud Togebyu “Atoqli otlar (jumladan, olmoshlar ham) semantik mazmunga ega bo’lmaganligi uchun o’zaro sinonimlardir[8,46]”.

Knud Togebyu fikriga ko’ra, atoqli otlar o’rnida qo’llanuvchi olmoshlar ma’no anglatishi bilan sinonim bo’la oladi deb aytishimiz mumkin.

B.Yo’ldoshev “O’zbek onomastikasi masalalari” o’quv-uslubiy qo’llanmasida onomastika fani atoqli nomlarni olgan ob’yektlarning toifalariga ko’ra quyidagi guruh (bo’lim)larga ajratadi: antroponimiya -kishilarning atoqli nomlari (ismlari, familiyalari, ota ismlari, laqablari, taxalluslari), toponimiya-geografik obyektlarning atoqli nomlari, teonimiya–turli diniy tasavvurlar bo’yicha xudolar, ma’budlar, diniy-afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlari, zoonimiya–hayvonlarga qo’yiladigan (shartli) atoqli nomlar, laqablar, kosmonimiya–fazoviy bo’shliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarning ilmiy muomalada va xalq orasida tarqalgan nomlari, astronimiya – ayrim osmon jismlari (planeta va yulduzlar) nomlarining majmuini o’zida ifodalaydi. Bundan tashqari onomastikaning yana bir qancha bo’lim (guruh)lari mavjud. Masalan, onomastikaning bir bo’limi realionimlar (avval va hozir mavjud bo’lgan obyektlarning nomlari) deb nomlansa, unga zid bo’lgan mifonimlar xayoliy to’qima ob’yektlarning nomlarini bildiradi. Atoqli nomlarning til (lisoniy) xususiyatlarini o’rganilish darajasiga qarab onomastika adabiy va dialektal onomastika, odatdagi (amaliy) va poetik onomastika, zamonaviy va tarixiy onomastika, nazariy va amaliy onomastika kabi turlarga bo’linadi. Shulardan biri bo’lgan nazariy onomastika til va nutqdagi, adabiy va dialektal sohalarga tegishli atoqli nomlarning paydo bo’lishi, ularning nominatsiya (nomlanish) asoslari, rivojlanishi, shu jarayondagi turli xil o’zgarishlari, onomastik birliklarning nutqda qo’llanilishi, muayyan hudud va tillarda tarqalishi hamda onomastik birliklarning tarkibiy tuzilishini o’rganadi. Badiiy matnlardagi atoqli nomlarni tadqiq etish alohida muammo bo’lib, bu badiiy onomastika yoki onomapoetikaning asosiy vazifasidir. Onomastika, shuningdek, tilshunoslikning qiyosiy-tarixiy, struktur, genetik, areal, onomastik xaritalashtirish va boshqa usullarini qo’llagan holda, atoqli nomlarning fonetik, morfologik, derivatsion (yasalish, shakllanish), semantik, etimologik kabi jihatlarini ham o’rganilishini aytib o’tgan. Yuqorida bildirilgan fikrlarga asosan shaxsiy, yakka tartibda bo’lgan shaxs bir necha ismga, bir necha shaxslar esa bir umumiy ismga ega bo’lishi mumkin (bir xil ma’no anglatuvchi nomlar yoki o’xshash familiyadoshlar bo’lishi mumkin: Akbar Komilov, Xurshid Jamolov, Qobil Xakimov, Sarvar Olimov kabi biz tanigan yoki biz uchun umuman notanish bo’lgan boshqa shaxslar ham bor).

Bu fikrni aksi bo’lgan yondashuvlar ham bo’lib, bu atoqli otlar, so’z bo’lgani uchun xuddi turdosh otlar kabi turli xususiyatlarga egadir. “Bunday yondashuv o’z vaqtida faylasuf-stoiklar tomonidan asoslangan edi, keyinchalik XIX asrda X.Jozef, D.Mill, XX asrda O.Yespersen[9,71-72]” kabi olimlar tomonidan rivojlantirildi. Masalan, daniya olimi O.Yespersenning ta’kidlashicha, atoqli otlar turdosh otlarga nisbatan ko’proq xususiyatlarga egadir. Atoqli otlar o’zida juda ko’plab belgi xususiyatlarni konnotatsiya qiladi.

“XX asrning 60-70-yillarida taniqli rus tilshunosi A.V.Superanskaya atoqli otlarning tilshunoslikda (ayniqsa, chet el tilshunosligida) o’rganilish tarixi bilan maxsus shug’ullandi hamda «Atoqli otlarning umumiy nazariyasi» nomli yirik tadqiqotini e’lon qildi[10,366]”. Shundan keyin “V.A.Nikonovning “Ism va jamiyat[11,85]”, “V.A.Karpenkning Atoqli va turdosh otlarni farqlashning nazariy asoslari” (1974), A.D.Zverevning “Atoqli va turdosh otlar haqida” (1976), I.I.Kovalikning “Ukrain tilida atoqli va turdosh otlar” (1977) nomli asarlari e’lon qilindi, “Atoqli va turdosh otlar” nomli alohida ilmiy to’plam nashr etildi (1978).

Taniqli olim A.A.Reformatskiy o’z vaqtida atoqli va turdosh otlarni quyidagicha farqlashni taklif etgan edi: atoqli otlar birinchi navbatda nominativ funksiyaga ega, ya’ni muayyan predmetlarni, narsa-hodisalarni alohida nomlash uchun xizmat qiladi, turdosh otlar esa semasiologik, ya’ni ifodalovchi funksiyani bajaradi, ya’ni ular predmet, voqea-hodisalarni nomlash bilan birga ular haqidagi tushunchani ham bildiradi[12,5-12].

Bu muammo hozirgi kunga qadar tilshunoslarni, faylasuflarni va boshqa fan vakillarini qiziqtirib kelmoqda. Masalan, 1978 yilda Krakov shahrida o’tkazilgan XIII xalqaro Onomastik kongress “Turdosh otlar va atoqli otlar” muammosiga bag’ishlangan edi. “1984 yilda Leypsig shahrida o’tkazilgan XV xalqaro Onomastik kongress esa atoqli otlarni sotsiologiyistik yo’nalishda o’rganish muammolarini muhokama qilgan edi[13]”.

“1973 yilda til falsafasi bo'yicha yirik mutaxassis Yevgeniy Grodzinskiyning “Atoqli otlar umumiy nazariyasidan ocherk” nomli monografiyasi e'lon qilinadi. Bu ishda Y.Grodzinskiy atoqli otlarni quyidagi uch guruhga ajratadi: a) bir designatli (designat – so'z orqali ifodalanuvchi predmet, ifodalanuvchi denotat) yoki ideal atoqli otlar; b) ko'p designatli atoqli otlar; v) bo'sh, yoki designatga ega bolmagan atoqli otlar (mavjud bo'lmagan predmetlar, mifologik tasavvurlarning atoqli otlari[14,87])”.

D.Mill va uning tarafdorlari tomonidan olg'a surilgan atoqli otlarda ma'no va konnotatsiya ifodalanmasligi haqidagi nazariyaga munosabat bildirib, Y.Grodzinskiy atoqli otlar ham biror predmet, voqea-hodisa haqida ma'no bildiradi, designatga ega bo'ladi, degan fikrni asoslashga intiladi. Umuman olganda, tilshunoslikda atoqli otlarning umumnazariy muammolarini tadqiq etish sohasida yechimini kutayotgan muammolar juda ko'p bo'lib, bu esa kelgusida onomastikaga doir tadqiqotlarni yanada kuchaytirishni talab qiladi.

O'zbek onomastikasi yoki nomshunosligi o'tgan asrning 60-70- yillarida alohida ilmiy yo'nalish sifatida yuzaga keldi. Ayniqsa, bu sohaning antroponimika, toponimika, etnonimika kabi bir qator sohalarida juda barakali ishlar amalga oshirildi. Masalan, o'zbek ismlari (antroponimlari) materiallari atroflicha to'plandi, to'rtta nomzodlik dissertatsiyasi “E.Begmatov–1965[15], G'.Sattorov–1990[16], S.Rahimov–1998[17], R.Xudoyberganov-2007[18]” himoya qilindi, “E.Begmatovning “Kishi nomlari imlosi (1970), O'zbek ismlari imlosi (1972), O'zbek ismlari (1991), O'zbek ismlari ma'nosi (1998; 2004; 2010), Ism chiroyi[19] (1994) nomli kitoblari nashr etildi. O'zbek shaxs ismlari - Etimologiya, grammatika, pragmatikasi[20] bo'yicha Z.M.Abdullaev (2021) PhD dissertatsiyasini Regensburg universitetida himoya qilgan.

O'zbek nomshunosligida mavjud bo'lgan ishlarning aksariyatida ismlar, qisman laqab va taxalluslar, mikrotoponim va makrotoponimlar, etnonimlar tahlil qilingan, xolos.

G.N.Yagafarova o'zining maqolasida har qanday bilim sohasi shakllanishining boshida tahlil qilinadigan elementlar va tarkibiy qismlarni tartibga solish uchun uning terminologiyasini, metatilini tizimlashtiradi. Muayyan masalani o'rganishdagi dastlabki qadamlar, xususan, terminologiya bilan bog'liq, chunki fanning kontseptual sohasini tartibga solish orqaligina uning mohiyatini tushuntirish mumkin.

Shuning uchun ham onomasiologiya atamalarining ko'pligi nafaqat tilning leksik tizimini leksikologiya, semasiologiya, etimologiya, so'z yasalishi nuqtai nazaridan o'rganuvchi tilshunos olimlarning, balki umumiy masalalarni o'rganuvchi olimlarning asarlarida ham yoritilgan.

NATIJA VA MUXOKAMA

Odatda fanning ma'lum bir sohasi atamalarini belgilashdagi nomuvofiqliklar uning jadal rivojlanishi bilan bog'liq. Bugungi kunda onomasiologiya fan sifatida tilshunoslikning jadal rivojlanayotgan, istiqbolli bo'limlaridan biri bo'lib, u tilning o'zining kelib chiqishini, dunyo tillarining o'ziga xos xususiyatlarida aks etgan turli xalqlar dunyoqarashining xususiyatlarini aniqlashga yordam berib kelmoqda. Tilshunoslik tarixida onomasiologiya muammolariga antik davrlardan boshlab, qadimgi donishmandlar tilning kelib chiqishi haqidagi savolga javob topishga harakat qilganlaridayoq katta e'tibor berilgan. Aslini olganda, bu savol o'z arsenalida gipotezalarning mustahkam bazasiga ega bo'lgan holda hozirgacha javobsiz qolmoqda.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, zamonaviy olimlar tilni ma'lum bir xalqning dunyoqarashidan kelib chiqqan holda, ular atrofidagi dunyoni ularning axloqiy tamoyillari, madaniy urf-odatlar va til an'analari prizmasi orqali idrok etadigan berilgan narsa sifatida qabul qiladilar. Ikkinchisining shakllanishi birinchisining ta'siri ostida sodir bo'ladi. Ularni o'rganish onomasiologiya fanining asosiy predmeti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. B.Yo'ldoshev “O'zbek onomastikasi masalalari” ўқув-услугий кўлланма, Samarkand 2011, 8-b.
2. Аристотель. Поэтика (поэзия санъати ҳақида). Русчадан М.Маҳмудов, У.Тўйчиевлар таржимаси. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. – Б. 41.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – С. 56-58.
4. Березин Ф.М., Головин Б.Н. “Общее языкознание”. – М.: Высшая школа, 1979. – С. 21-23.
5. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: 1958. – С. 63.
6. Roziqova G. Z. “Onomastikaning jahon tilshunosligida o'rganilishi”, Journal of Advanced Research and Stability.-2023.-46-b

TILSHUNOSLIK

7. Никонов В.А. "Имя и общество". – М.: 1974- С. 85.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967. – С. 29-30; 57-62
9. Агеева Р.А., Бахьян К.В. Социолингвистический аспект имени собственного (К ХУ Международному конгрессу по ономастике, 13-17 августа 1984 г., Лейпциг). – М.: Наука, 1984. – С. 5-12.
10. Гродзинский Евгений. Очерк общей теории имён собственных.- М.: Наука, 1973,- 87 с.
11. E.Begmatov "O'zbek tili antroponimikasi".— Avtoreferat nomzodlik dissertatsiya. Toshkent, 2022.
12. Sattorov G. H. O'zbek ismlarining turkiy qatlami: Filol. fan. nom. dis. avtoref Toshkent 1995
13. Rahimov S. Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi: Filol. fan. nom. dis. Toshkent, 1998
14. Худойбергганов Р.Ю. Ўзбек антропонимияси тизимининг вариантдорлиги: Фил.фан.ном.... дис.автореф. Тошкент, 2008
15. G.N.Yagafarova Филология. Искусствоведение. Вып. 43. С. 172–177.
16. <https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm/article/view/391>